

רוח צה"ל ואהבת הארץ

בקוד האתי של ארגון ממלכתי, מקצועי וחיוני אין מקום לרגשות. מי שכולל במסמך "רוח צה"ל" דרישות ל"אהבת הארץ" או ל"אהבת המולדת" אינו מבין מהו קוד אתי או אינו רוצה בו כלל*

פרופסור אסא כשר

מבוא

הקוד האתי של צה"ל, "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד", אושר על ידי הרמטכ"ל בסוף 1994, לאחר תהליך יסודי, ממושך ומקצועי של דיונים ושל בדיקות. במהלך השנים שעברו מאז עמד הקוד האתי במרכזן של פעולות רבות מספור ומגוונות להפליא ברחבי צה"ל.

בשולי התמונה של תהליך קליטת הקוד האתי בצה"ל נשמעה מדי פעם טרזניה על כך שאינו כולל את הערך שכותרתו היא "אהבת הארץ". היו מי שהעלו את הטענה בתום לב, נענו בהסברים מפורטים, ונחה דעתם. אבל היו גם מי שחזרו והעלו את הטענה שוב ושוב – גם בתקשורת. (מאמרו של סא"ל ארז וינר, "רוח צה"ל" כמסמך ערכי היסוד של צה"ל" ["מערכות" 373, נובמבר 2000] הוא דוגמא אופיינית).

כיוון שהטרזניה חוזרת ועולה, כשהיא מלווה בטענות עובדתיות ובנימוקים שונים, מן הראוי להבהיר את העובדות כהוויתן ולהציג את הנימוקים העיקריים נגד הופעת ערך, שכותרתו היא "אהבת הארץ" או "אהבת המולדת", בקוד האתי של צה"ל. טרזניה יכולה ללבוש צורה של מצג עובדתי, המשמש בסיס לשיקול ענייני, האמור להוביל למסקנה המתבקשת. אלא שבדרך כלל עשוי המצג העובדתי מתיאורים שאינם הולמים את העובדות, השיקולים המבוססים עליו אינם הולמים את המקצועיות, והמסקנה המתבקשת נותרת משאלת לב חלושה ושקופה.

מה קדם למסמך "רוח צה"ל"?

ראשית, העובדות. מדי פעם ניתן להיתקל בטענה, כי כבר לפני שהחל התהליך של

גיבוש הקוד האתי של צה"ל הייתה מקובלת בו רשימה של ערכי יסוד. לא היו דברים מעולם. שנים רבות לפני תחילתו של אותו תהליך הופיע "מרובע השריון", ובו ערכי השריון. מאוחר יותר הופיעה כרזה של חיל המודיעין בדמות מגן-דוד ירוק, ובה ערכי המודיעין. שנים אחדות לפני תחילתו של תהליך הגיבוש של הקוד האתי הנהיגו לעצמם כמה בסיסי הדרכה רשימות שונות של ערכים. ראיתי רשימות כאלה של בה"ד 1, של בה"ד 12 ושל בית-הספר למ"כים. הרשימות האלה היו שונות זו מזו. כך, לדוגמא, כללה אחת מהן שבעה ערכים, ואחרת כללה עשרה ערכים. בכל אחת מהן היו ערכים שלא נכללו בזולתה, וכולן היו נתונות לשיקול דעתו של המפקד: ברצותו יוסיף, וברצותו ישמיט.

רשימת ערכי השריון שונה מרשימת ערכי המודיעין, ושתיהן שונות מהרשימות של בסיסי ההדרכה. אף אחת מהרשימות האלה לא נחשבה – ואף לא היה ראוי שתיחשב – ל"רשימת ערכי היסוד של צה"ל", שקדמה לקוד האתי.

השאלה אם רשימת ערכים כלשהי נוצרה מטעם צה"ל אינה סמנטית או היסטורית. אדם הסבור שרשימה מסוימת של ערכים ראויה לתואר "רשימת ערכי היסוד של צה"ל", אומר לעצמו שזוהי רשימה המשקפת את רוחו של צה"ל ומחייבת את חייליו. לדוגמא, הפרשן הצבאי של עיתון "הארץ", אמיר אורן, שראה רשימה עלומה של ערכים כאלה, הסיק ממנה שבמערכת הערכים של צה"ל "מובילה דבקות במשימה לאור המטרה", אחריה 'דוגמא אישית', שלישית 'אחריות ויזומה', ורק במקום הרביעי 'חיי אדם'... ("הארץ", 15.12.2000), כאילו יש מסמך רשמי של צה"ל, הנותן לערך "חיי אדם" מעמד פחות חשוב מזה שהוא נותן לערך "דוגמא אישית". ללמדנו, כי הרשימה שהוא ראה לנגד עיניו יצרה בו רושם מוטעה ומסוכן, שלא לומר בלתי אתי, בלתי מוסרי ובלתי חוקי בדבר המעמד

*המאמר הזה נכתב במקורו לפני שצה"ל ביטל את הקוד האתי שנוסח ב-1994 והחליפו במסמך "רוח צה"ל" (2001). בדיון מטכ"ל שנערך בנושא, הציג המחבר את עמדתו. פרום מטכ"ל החליט לאמץ הצעה מעודכנת ל"רוח צה"ל", הכוללת בתוכה את ערך "אהבת המולדת". הנוסח המתוקן של "רוח צה"ל" מופיע בגליון זה בעטיפה הפנימית אחורית.

של חיי אדם בפעילות צה"ל.

השאלה האם הייתה לצה"ל רשימה של ערכי יסוד לפני הקוד האתי אינה שאלה היסטורית תמימה. בכל מקרה שבו נתקלתי בטענה הזאת, היא הייתה תחנה בדרך לטענה עובדתית נוספת בדבר עבודתה של הוועדה שגיבשה את הקוד האתי של צה"ל בשנים 1992-1994, כאילו עמדה לפנייה אותה "רשימת ערכי היסוד", וכל מה שהיא עשתה היה להכניס בה שינויים, ביניהם השמטת הערך שכותרתו "אהבת הארץ", שהיה באותה הרשימה. לא היו דברים מעולם. לפני שהצעתי את הטייטה הראשונה של הקוד האתי, לא ראיתי שום דבר שנשא את הכותרת "רשימת ערכי היסוד של צה"ל" או כיוצא בזה. אילו הייתה רשימה כזאת מטעם צה"ל, חזקה על ראש אכ"א דאז (אלוף יורם יאיר), על הפצ"ר דאז (תא"ל כיום אלוף) אילן שיף) ועל קח"ר דאז (תא"ל שלום בן-משה), שהיו מביאים אותה לדיוני הוועדה. שום דיון של הוועדה לא לבש את הצורה של עיבוד רשימה נתונה. מי שמנסה ליצור את

הרושם, שעבודת הוועדה הייתה מלאכת שיפוץ של מסמך נתון, מטעה את הקורא.

קדמה לוועדה הזאת, שגיבשה את הקוד האתי, ועדה אחרת, בראשותו של אלוף אילן בירן, שבדקה את עצם הרעיון לגבש לצה"ל קוד אתי. ההמלצות החיוביות של הוועדה הזאת היו צעד חשוב בדרך לקוד האתי, וגם הן אינן מסתמכות על שום רשימה נתונה של ערכי צה"ל.

אין אהבה בכקודה

ועתה לטענות בדבר העדרו של הערך "אהבת הארץ" או "אהבת המולדת". קיימים הבדלים מסוימים בין משמעות הביטוי "אהבת הארץ" לבין משמעות הביטוי "אהבת המולדת", אולם מכיוון שאין בהם עניין לשם הדיון דלהלן, אנסח את כל הדברים במונחים של "אהבת הארץ" ולא אחזור יותר אל "אהבת המולדת". כל מה שייאמר נגד הרעיון להשתמש בביטוי "אהבת הארץ" בקוד האתי יהיה תקף גם נגד השימוש בביטוי "אהבת המולדת" באותו מסמך אתי.

כאשר הוצגה הטייטה הראשונה של המסמך (תחת הכותרת "הקודכס האתי") לאלפי מפקדים בצה"ל כדי לקבל את תגובותיהם, עלתה פה ושם הצעה להוסיף ערך כזה או אחר לרשימת הערכים. אחת ההצעות הייתה להוסיף לרשימה את רעיון "אהבת הארץ". כל ההצעות הללו נידונו ביסודיות בארבע מסגרות שונות, ואף אחת מהן לא התקבלה. אגב, הצעות רבות אחרות – לשינויים מסוגים אחרים – נידונו אף הן, ובחלקן התקבלו ובאו לידי ביטוי בנוסח המוגמר של מסמך "רוח צה"ל".

הנימוק הראשון במעלה נגד הוספתו של רעיון "אהבת

הארץ" כערך בקוד האתי של צה"ל נעוץ בהתנגדות המקצועית והמובנת מאליה לכלול בקוד אתי כלשהו רגש כלשהו בתור ערך. כשם שלא נמצא ערך של "אהבת המטופלים" בקוד אתי של הרפואה או של העבודה הסוציאלית, ולא נמצא ערך של "אהבת האמת" בקוד אתי של המחקר המדעי, כך אין מקום לשום ערך של אהבה כלשהי בקוד האתי של צבא בכלל ובקוד האתי של צה"ל בפרט.

עניינו של קוד אתי הוא בדפוסי ההתנהגות הראויים. כך כשמדובר בקהילה מקצועית, כך כשמדובר בקהילה ארגונית. דפוסי ההתנהגות ניתנים להצגה מפורטת, להנמקה יסודית, לשליטה פנימית, להערכה חיצונית, לטיפוח חינוכי, לשיפור רצוני. כל קוד אתי הוא חלק מהצגה מפורטת של דפוסי ההתנהגות הראויים. כל קוד אתי, המציג לא רק כללים (נורמות) אלא גם ערכים, הוא חלק מהנמקה יסודית של דפוסי ההתנהגות האלה. כל קוד אתי הוא כלי לשליטה פנימית בהתנהגות ובדפוסייה, כשם שהוא מאפשר

הערכה חיצונית של ההתנהגות על פרטיה ועל דפוסייה. כל קוד אתי ניתן לשימוש מושכל כמכשיר חינוכי לטיפוח דפוסי ההתנהגות הראויה וכסולם מעשי לשיפור מתמיד של דפוסי ההתנהגות על יסוד הרצון לנהוג כראוי.

כדי להכשיר את הוספת "אהבת הארץ" למסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" מתוך התחשבות בטענה, כי קוד אתי עוסק אך ורק בדפוסי ההתנהגות הראויים, אולי יימצא מי שיהיה מוכן להוסיף את "אהבת הארץ" ולוותר על המעמד של מסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" בתור קוד אתי. הנזקים של מעבר למצב כזה הם כל כך גדולים ונהירים, עד שאין להניח כי אכן יימצא ברדעת שיעלה הצעה כזאת.

כל זה אינו חל על עולם הרגשות. הם אינם ניתנים להצגה מפורטת ואינם ניתנים להנמקה יסודית; הם אינם ניתנים לשליטה פנימית ואינם ניתנים להערכה חיצונית; הם אינם ניתנים לטיפוח חינוכי ואינם נתונים לשיפור רצוני. לפיכך מוסכם זה מאות בשנים על מי שנתנו את דעתם – במקצועיות, ביסודיות ובאחריות – לשאלות טיבו של האדם וטיבם של היחסים בין שכלו, רצונו ורגשותיו, שאין מקום לוגי לצוות על אדם כלשהו להיות בעל רגש מסוים. כיוון שקוד אתי, המציג את ההתנהגות הראויה, הוא בגדר ציווי מכוח האתיקה, אין בו מקום לשום דבר שאי אפשר לצוות עליו. הווה אומר, אין בו שום מקום לשום רגש, אין בו שום מקום לשום אהבה, לא "אהבת הארץ", לא "אהבת המדינה", לא "אהבת העם" ולא "אהבת האדם".

אנשים בעלי היכרות מועטה עם מסמך "רוח צה"ל" מנסים לתקוף את השימוש בעיקרון הזה בטענה כי גם במסמך הזה יש ציווי על רגש. הראיה לכך, לכאורה, היא שהוא כולל

הנימוק הראשון במעלה נגד הוספתו של רעיון "אהבת הארץ" כערך בקוד האתי של צה"ל נעוץ בהתנגדות המקצועית והמובנת מאליה לכלול בקוד אתי כלשהו רגש כלשהו בתור ערך

את הערך "רעות". מי שמדבר על ערכים ברמה של סיסמאות, יכול לבוא לכלל הטעות שהערך "רעות" מצווה על רגשות. מי שמכיר את האפיונים של הערך הזה ב"רוח צה"ל" יודע שמדובר בדפוס התנהגות: "החייל יחלץ...". "המסירות המתמדת אלה לאלה" היא דפוס התנהגות. רע ומר יהיה לתרגם זאת ללשון הרגשות, כאילו החייל, שאין בליבו אהבה לחייל אחר, פטור מהמסירות, פטור מהחובה להיחלץ לעזרתו "חרף כל סכנה וקושי, עד כדי מסירות הנפש".

המעלים את הדרישה לכלול את רעיון "אהבת הארץ" בקוד האתי אינם מבינים את הבעייתיות הזאת. המצב שבו מקנן בליבו של אדם רגש כלשהו, כגון אהבה, יכול להיחשב מצב חיובי, אך עם זאת יש פסול אתי בהצגת הדרישה שאדם יהיה בעל רגש חיובי מסוים, כשהרגש הזה נעדר מליבו. "חייב משמע יכול" אומר עיקרון פילוסופי ידוע. כיוון שאדם אינו יכול לטעת רגש של אהבה בתוך ליבו – לא על יסוד מאמץ של זולתו, לא על יסוד רצון של עצמו – הרי שאין אדם החייב באהבה כלשהי. הדברים ידועים.

הפגיעה בעקרונות הדמוקרטיה

נימוק נוסף נגד הוספתו של רעיון "אהבת הארץ" כערך בקוד האתי של צה"ל – נכבד אף הוא – נעוץ בעקרונות הדמוקרטיה. גוף ממלכתי במדינה דמוקרטית חייב להיזהר מהשימוש בכוח

הנתון לו שלא למטרות הממלכתיות שלשמן הוא קיים, שלמענן ניתן לו הכוח שבידיו. מי שחושב כי אכן ניתן לטעת בלב החיילים רגש של "אהבת הארץ", מפני שניתן לדרוש מהחיילים להיות בעלי רגש מסוים ולעמוד על מילוי הדרישה באמצעים חינוכיים ומשמעתיים, עדיין חייב להעמיד את עצמו במבחן השאלה, האם מותר לטעת בליבם של החיילים רגש כזה מנקודת המבט של עקרונות הדמוקרטיה. האם מותר

לצבאה של מדינה דמוקרטית לחדור אל תוך העולם הפרטי של המניעים האישיים של האזרח בהיותו לובש מדים, אם בשירות חובה, אם בשירות קבע, אם בשירות מילואים? התשובה היא שלילית בעליל. המדינה רשאית לדרוש מאזרחיה נאמנות, שאינה רגש, אלא מכלול של דפוס התנהגות: "החייל יפעל במסירות גמורה להגנה על מדינת ישראל וכלל אזרחיה, על-פי פקודות צה"ל, במסגרת חוקי המדינה ועקרונות הדמוקרטיה" בלשון אחד האפיונים של הערך "נאמנות" בקוד האתי של צה"ל.

המדינה רשאית לדרוש מאזרחיה לשמור על החוק. לתכלית ראויה ובמידה הדרושה אף רשאית המדינה להגביל את החופש של האזרח – בראש ובראשונה במתכונת של חובת שירות בצבא, המונעת ממנו לעשות כאוות נפשו כל

ימי שירותו.

המדינה רשאית לדרוש מהאזרח – בתורו ועל-פי יכולתו – להשתתף בלחימה למען הגנה על האזרחים ועל מדינתם, אבל היא אינה רשאית לדרוש מהאזרח להיות בעל מוטיווציה מסוימת להשתתף בלחימה, כאשר הנתון הטבעי, המוכר והרווח הוא שיש מוטיבציות שונות לעשות זאת. תיתכן מוטיבציה בעלת אופי אזרחי, תיתכן מוטיבציה בעלת אופי לאומי, תיתכן מוטיבציה בעלת אופי דתי אחד או בעלת אופי דתי אחר, וכולן לגיטימיות, וכולן אפקטיביות, וכולן עומדות על הכרעה אישית. כשם שבמדינה דמוקרטית לא יעלה על הדעת לפסול אף אחת מהן, אין זה מן הראוי שיעלה על הדעת לחייב את כל החיילים להחזיק באחת מהן דווקא. כשם שלא יעלה על הדעת לפסול מוטיבציה לשירות בצבא, אם היא עומדת על הרעיון הדתי של "אהבת האל", כך לא יעלה על הדעת לחייב את כל החיילים לטעת בליבם את "אהבת האל", ולא יעלה על הדעת להרשות למפקדים לחנך את החיילים ל"אהבת האל" או ליראתו. כיוצא בזה, כשם שלא עלה על דעתו של איש לפסול את המוטיבציה העומדת על הרעיון של "אהבת הארץ", כך לא מן הראוי היה שיעלה על דעתו של איש לחייב את כל החיילים להצטייד ב"אהבת הארץ" או להרשות למפקדים לנסות לחנך אותם לאהבה כזאת או אחרת.

כאן ראוי להדגיש היבט חשוב של חלק מהדיונים בשאלת מקומו של רעיון "אהבת הארץ" בקוד האתי של צה"ל. אחדים מהתומכים בהוספת הרעיון ל"רוח צה"ל" חוזרים ויוצרים את הרושם – אם מתוך אי-הבנה תמימה ואם מתוך התנסחות מיתממת – כי ההחלטה המקורית שלא לכלול אותו ב"רוח צה"ל" נעוצה בהתנגדות כזאת או אחרת לתוכנו של הרעיון. זהו רושם מוטעה בעליל. לאמיתו של דבר, לא פגשתי בין מי

שהיה להם חלק בעיצוב "רוח צה"ל" אף אחד שיטיל פסול ברעיון הזה כשלעצמו. אדרבה. ועם זאת, עניין אחד הוא היחס האישי אל רעיון כלשהו; עניין אחר הוא הרשות לדרוש מן הזולת יחס כזה במסגרת ארגון ממלכתי.

יתר על כן, ייתכן כי עולמו האישי של החייל הוא כזה, שפעילותו הצבאית באווירה של דבקות במשימה, של מסירות לערכים ושל נאמנות לנורמות על-פי "רוח צה"ל" תיצור בליבו רגש דוגמת "אהבת הארץ" או תחזק אותו, אם כבר היה בו בבואו לשרת בצבא. אלא שזה יהיה תוצר לוואי של הפעילות הצבאית על-פי "רוח צה"ל" ולא אחת מן התכליות של הפעילות הזאת.

ההבדל בין תכלית לבין תוצר לוואי אינו הבדל של מה בכך. דוד בן-גוריון כתב על "אימון צבאי" שהוא "מוכרח להיות

המדינה רשאית לדרוש מהאזרח – בתורו ועל-פי יכולתו – להשתתף בלחימה למען הגנה על האזרחים ועל מדינתם, אבל היא אינה רשאית לדרוש מהאזרח להיות בעל מוטיבציה מסוימת להשתתף בלחימה

מלווה... במחיקת המחיצות העדתיות ושילוב הוותיקים והחדשים בחיי המדינה ובניינה". (סקירה שנכתבה ב-1953 ופורסמה ב"מערכות" 279-280, מאי-יוני 1981. תשומת ליבי אליה הופנתה על-ידי אלוף יעקב עמידרור, ואני מודה לו על כך). מובן מאליו שבמדינה דמוקרטית יש לצבא תכלית מוגדרת, שהיא מן המפורסמות, ממש כמו שיש לשירות הביטחון הכללי או למשטרה תכליות מוגדרות כאלה. הללו אינם מוקדי כוח, שהרשות המבצעת רשאית להשתמש בהם לכל מטרה שתיראה לה. כל אחד מהם מיועד לתכליות מסוימות. לשם כך ורק לשם כך ניתנים לו כוחות וסמכויות

מתאימים. כל שימוש בכוח או בסמכות שלא לשם התכלית המוגדרת הוא בגדר חריגה מן הסמכות וממילא פגיעה בעקרונות של המשטר הדמוקרטי. לא לחינם מסתפק חוק יסוד: הצבא באפיון "מהות" צה"ל במילים הפשוטות: "צבא הגנה לישראל הוא צבאה של המדינה" (סעיף 1). לפיכך צה"ל אינו מנגנון למיזוג עדות, אם כי התנהגותו התכליתית, על-פי "רוח צה"ל", יוצרת אווירה של הסרת מחיצות עדתיות. "מיזוג עדות" אינו אחד מערכי צה"ל, אף שפעילותו של צה"ל, בהתאם ל"רוח צה"ל", תורמת למימושו.

כך כשמדובר בתוצר לוואי של הפעילות הצבאית, הניתן לאפיון במונחים של דפוסי התנהגות. על אחת כמה וכמה כשמדובר בתוצר לוואי אפשרי, שאינו ניתן לאפיון כזה, אלא נעוץ במערכת הרגשות הטבעיים של החייל. שבעתיים כשמדובר בתוצר לוואי אפשרי, שהוא בעל אופי רגשי ואינו בגדר רגש טבעי, כאהבת בני משפחה או חברים קרובים, אלא רגש שרבים חשים אותו ורבים אינם חשים אותו, כאהבת הארץ.

עיקרו של דבר, החייל אינו חייב למפקדו דין-וחשבון על רגשותיו. החייל חייב לפעול כראוי, כלומר בהתאם לדפוסי ההתנהגות הראויים, כפי שהם מוצגים ב"רוח צה"ל" בלשון כללית, וכפי שהם מוצגים, מוסברים, מובנים, מופנמים ובאים לידי ביטוי בפרטי פרטים ביחידתו של החייל.

הבעיה הפוליטית

על שני הנימוקים האלה נגד הוספתו של רעיון "אהבת הארץ" לקוד האתי של צה"ל נוסף, לטעמי, נימוק שלישי. זיקה רגשית לארץ-ישראל אינה מוגבלת לצד זה או אחר במחלוקת החריפה החוצה את אזרחי ישראל בהתאם לעמדתם בשאלות עתידם של השטחים שכבש צה"ל מידי ירדן במלחמת ששת הימים, ובכללם העיר העתיקה של ירושלים, ובתוכה הכותל המערבי והר הבית. זוהי מחלוקת שיש לה היבטים ערכיים

עמוקים, היבטים הנעוצים בהשקפות עולם מנוגדות. זוהי מחלוקת שיש לה ביטויים פוליטיים ומפלגתיים. זוהי מחלוקת שאסור לצה"ל, כגוף ממלכתי, להיות מעורב בה מחוץ לתחומים המקצועיים של ההערכה המקצועית והביצוע של מדיניות הממשלה, בגבולות החוק, הדין והאתיקה של גוף ממלכתי במדינה דמוקרטית.

הזיקה הרגשית לארץ-ישראל אינה מוגבלת לצד כלשהו במחלוקת הזאת, אולם הנפת הדגל של הזיקה הזאת בראש כל שדרת הדגלים מאפיינת צד אחד של המתרס. הראיות לכך רבות וגלויות, ולא זה המקום למנות אותן. אסתפק

בדוגמא אחת: במהלך המו"מ על הקמתה של ממשלת נתניהו ב-1996 הציגה המפד"ל בתור תנאי להצטרפותה לאותה הממשלה את הדרישה לתוספת "אהבת הארץ" לקוד האתי של צה"ל. הדרישה פורסמה בתקשורת ומאוחר יותר הוסרה מהפרק, אולם היא ראייה מובהקת לטענתי. על יסוד הראיה הזאת ועל יסוד ראיות רבות אחרות מתפרשת כיום הנפת הדגל של "אהבת הארץ" באופן טבעי ומוצדק כנקיטת עמדה במחלוקת ציבורית קשה, עמוקה ופוליטית. לפיכך הנפת

הדגל של "אהבת הארץ" בקוד האתי של צה"ל תתפרש בעיני הרבים כהתערבות של צה"ל במחלוקת המפלגת את הציבור. מוסכם על כל בר-דעת, כי אין זה מן הראוי שצה"ל יתערב במחלוקות כאלה ואף לא ייצור מראית עין של התערבות כזאת. אשר על כן הדעת נותנת כי מוטב היה לו לצה"ל אילו הוריד מסדר יומו את הרעיון של הוספת "אהבת הארץ" למסמך "רוח צה"ל".

היה מי שייחס לוועדה שעסקה בגיבושו של מסמך "רוח צה"ל" נימוק נוסף: "אהבת הארץ" נוגעת ליהודים בלבד, ואילו הקוד האתי אמור להתאים גם לבני המיעוטים המשרתים בצבא. אני לא מכיר טיעון כזה. הוא מעולם לא עלה על דעתי, מעולם לא שמעתי אותו מחברי, וגם קשה לי לייחס אותו לאדם המבין מה הוא סח. האם הזיקה הרגשית אל המולדת מיוחדת ליהודים? האם החייל הבדואי, בתור שכזה, אינו יכול לאהוב את ארץ אבותיו? האם החייל הדרוזי, בתור שכזה, אינו מסוגל לאהוב את מולדתו? האם החייל הצ'רקסי, בתור שכזה, אינו מסוגל לאהוב את מולדתו? אין שום בסיס להניח כי יהודים נבדלים מאלה שאינם יהודים ביכולתם להיות בעלי זיקה רגשית כלשהי, ובכלל זה "אהבת הארץ".

פעמים אחדות שמעתי את הטענה שהוועדה חששה מפני הסכנה שרעיון "אהבת הארץ" עלול להיות עילה לסירובם של חיילים ושל קצינים למלא פקודה בדבר פינוי בסיסים, יישובים ושטחים בארץ-ישראל.

**החייל אינו חייב למפקדו
דין-וחשבון על רגשותיו. החייל חייב
לפעול כראוי, כלומר בהתאם
לדפוסי ההתנהגות הראויים, כפי
שהם מוצגים ב"רוח צה"ל" בלשון
כללית, וכפי שהם מוצגים,
מוסברים, מובנים, מופנמים ובאים
לידי ביטוי בפרטי פרטים
ביחידתו של החייל**

על כך יש להשיב בשתי דרכים שונות. ראשית, מובן מאליי כי מי שיחפש לעצמו עילה לסירוב כזה למלא פקודה בדבר פינוי, ימצא אותה במסמך כזה או אחר, בין אם יופיע רעיון "אהבת הארץ" בקוד האתי ובין אם לאו. אלא שהבעיה האתית העיקרית בהקשר הזה אינה זו של החייל העלול לחפש לעצמו עילה לסירוב, אלא זו של החייל המצוי, הבא לנהוג בתום לב על-פי "רוח צה"ל".

כדי להבין את הבעיה נתבונן בתרחיש שהוא אפשרי לכל הדעות, משני צדדיו של המתרס הפוליטי. נתאר לעצמנו החלטה מדינית להעביר מידי צה"ל לידיה של הרשות הפלסטינית שטח לא קטן ביהודה או בשומרון, שאין בו התנחלויות, אבל יש בו בסיסים או עמדות של צה"ל, שיש לפנותם. חייל שיש בו זיקה רגשית לשטח הזה, אם בתור חלק מארץ-ישראל ואם בתור שטח בעל ערך רגשי מיוחד, ימצא את עצמו במצב קשה, אבל מוכר, מצב המעורר בעיה, שיש לה פתרון מן המוכן. זהו המצב שבו החייל נדרש לבצע פקודה חוקית, הנגזרת מתוך המדיניות של הדרג האזרחי, שהוא אינו מסכים לה. עקרונותיה של המדינה הדמוקרטית מכירים גם בזכותו של החייל להיות בעל עמדה אישית המנוגדת לעמדת הממשלה וגם בחובתו לציית לפקודה הזאת בהיותה חוקית בתוכנה ובמקורה. אינני מקל ראש

במצבו הרגשי של החייל, המוצא את עצמו חייב לבצע על הצד הטוב ביותר פקודה המבטאת מדיניות שהוא מתנגד לה על-פי ערכיו והשקפתו. אינני מקל ראש במצבו הרגשי של החייל העשוי להידרש לסכן את חייו בהגנה על התנחלות, שהוא מתנגד לעצם קיומה מתוך ערכיו והשקפתו, בדיוק כשם שאינני מקל ראש במצבו הרגשי של החייל

העשוי להידרש לפנות בסיס כדי לבצע מדיניות של פינוי שטח, שהוא מתנגד לה בהחלט מתוך ערכיו והשקפתו. אני מבין את גודל בעייתו של כל אחד מהם, אבל אני לא רואה בה פטור מן החובה המובנת מאליה לציית לפקודה החוקית הנתונה.

עד כאן חשבנו על התרחיש הזה מנקודת המבט של החייל שהייתה בו זה מכבר הזיקה הרגשית של "אהבת הארץ". עכשיו נתבונן בחייל אחר, שמעולם לא מצא בתוכו את הזיקה הרגשית הזאת. נניח שמדובר בחייל מעולה, שהמוטיווציה האישית שלו לשרת בצבא כמיטב יכולתו הרבה נעוצה בזיקה רגשית אחרת, "אהבת העם" או "אהבת המדינה". נניח שניתן לטעות בליבו של חייל את "אהבת הארץ" במהלך שירותו בצבא. נניח שניטעה בחייל הזה "אהבת הארץ". נוכח פקודת הפינוי עומד החייל הזה בפני בעיה מיותרת, בעיה שיצר מי שהרשה לעצמו לטעות בליבו של החייל את "אהבת הארץ", הבעיה של המתח בין הזיקה הרגשית הנוגעת לפינוי חלק מן

הארץ לבין החובה האתית והחוקית לבצע את הפקודה. נוכח בעיה כזאת יהיו החיילים שיסרבו לציית לפקודה, אולם גם אם מעטים יהיו החיילים הללו, רבים יהיו החיילים שימצאו את עצמם במתח פנימי בין הרגש לבין המשימה. זהו מתח קשה, והפגתו אינה פשוטה. עוול הוא ליצור אותו, כשאפשר היה למנוע אותו ללא שום פגיעה בדפוסי ההתנהגות של החייל.

הטיעונים בעד הכללתה של "אהבת הארץ" במסמך "רוח צה"ל" – וסתירתם

עד כאן עסקתי בטענות נגד הופעת הרעיון של "אהבת הארץ" בקוד האתי. עתה אעבור לדיון קצר בטענות בזכות הופעת הרעיון הזה במסמך "רוח צה"ל". כל הטענות האלה ניתנות לסיכום בשני קווי מחשבה. קו מחשבה אחד מורכב מארבע טענות:

1. רעיון "אהבת הארץ" יוצר ייחודיות של צה"ל כצבאה של "המדינה היהודית".
2. ללא "אהבת הארץ" אין למסמך "רוח צה"ל" ייחודיות כזאת.
3. קוד אתי ללא ייחודיות כזאת יכול לשמש כל צבא במדינה דמוקרטית, ואשר על כן הוא קוד אתי פגום.
4. כיוון שמסמך "רוח צה"ל" הוא קוד אתי פגום, הוא לא רכש לעצמו מקום ראוי בקרב החיילים והמפקדים.

קו מחשבה שני מורכב משתי טענות:

1. אהבת הארץ מביאה בהכרח להגברת ההזדהות עם מטרותיה של המשימה הצבאית.

2. בלא הופעתה של "אהבת הארץ" בקוד האתי נפגע החינוך למען הבסיס העיקרי להכרה בחשיבות השירות בצה"ל.

לדעתי, אף אחת משש הטענות האלה אינה נכונה. שני קווי המחשבה האלה אינם קבילים. אין כאן שום נימוק משכנע בזכות הוספתה של "אהבת הארץ" למסמך "רוח צה"ל". הנה טענות הנגד, בקצרה.

הטענה שבכוח הרעיון של "אהבת הארץ" לתת לקוד האתי ייחודיות של צה"ל כצבאה של "המדינה היהודית" תלושה להפליא מההיסטוריה האנושית. הנה ביטוי מפורסם של "אהבת הארץ":

"ארצי היקרה היא אהבתי הראשונה.

מוות למען המולדת הוא גורל כה כבוד

שרבים יבקשו כי תיפול לידם זו הזכות".

השורות האלה לקוחות מטרגדיה של המחזאי הצרפתי קורניי בן המאה ה-17 על המשורר הרומי הוראציוס, בן המאה

הטענה שבכוח הרעיון של "אהבת הארץ" לתת לקוד האתי ייחודיות של צה"ל כצבאה של "המדינה היהודית" תלושה להפליא מההיסטוריה האנושית

בעל אופי מקצועי, בעל תוכן שאינו מובן מאליו, באשר הוא מתאים לכל צבא במדינה דמוקרטית. גם הנביא ישעיהו וגם הנביא מיכה ראו בעין יפה את הרעיון כי "מציון תצא תורה". מובן שאילו למד מאיתנו כל צבא של כל מדינה דמוקרטית לכלול באתיקה שלו את הערכים של "חיי אדם" ו"טוהר הנשק", לא היה בכך שום טעם לפגם. אדרבה. הדעת נותנת שאין שום דופי מקצועי, אתי או מוסרי בכך שהקוד האתי של הרופאים בישראל מתאים גם לרופאים בכל רחבי העולם הדמוקרטי, כשם שאין דופי כזה בכך שהקוד האתי של השב"כ מתאים גם לכל ארגון בעל תכלית מקבילה בכל מדינה דמוקרטית, ממש כשם שאין דופי בכך שקוד אתי של אוניברסיטה ישראלית יתאים גם לכל אוניברסיטה מקבילה במדינה דמוקרטית אחרת. בכל עולם מקצועי מתוקן נחשבת היכולת לזכות בתמיכה רחבה ואולי כללית כיכולת הראויה לשבח. עולם האתיקה הצבאית אינו יוצא מן הכלל.

בשולי הדברים ראוי להוסיף תמיהה על עצם החתירה לייחודיות מהסוג של "ייחודיות מוציאה": כל זמן שהיא מייחדת רק את בעליה, מוטב; ברגע שאינה מייחדת אותם, נפגם טעמה. ייחודיות כזאת מתאימה לעולם השיווק של מוצרים, של שירותים וכדומה. על כן אפשר למצוא אותה בעולם הצריכה, בעולם הבידור וככל הנראה גם בעולם תנועות הנוער, שיש בו מקום לתופעות ילדותיות בנוסח "שלי ורק שלי". אולם ככל שאפשר להבין את העניין בייחודיות מוציאה בעולם השיווק, אין מקום לעניין כזה בשום עולם של פעילות מקצועית, במיוחד כשהיא ממלכתית.

העדר ייחודיות כזאת, מוסיף אותו קו מחשבה, מונע מהקוד האתי לרכוש לעצמו מקום ראוי בקרב חיילים ומפקדים. אלא שאני יכול להעיד – על יסוד מאות שיחות שהיו לי בכל רחבי צה"ל מאז אושר המסמך – כי אין שום בסיס לטענה שהמסמך לא התקבל על-ידי המפקדים והחיילים. אדרבה, הוא השתרש ביחידות רבות בעולמם של המפקדים ובחייהם של החיילים באופן המשפיע על פעילותם. מובן שלא כל יחידה בצה"ל עוסקת בקוד האתי כשם שעוסקת בו המכללה לפיקוד ולמטה (פ"ם). מובן שלא כל יחידה בצה"ל שוקדת על ההטמעה שלו, כשם שעושים זאת בסיסי הדרכה רבים, כל אחד בדרכו. אולם רבות מספור הן הדוגמאות לשימוש במסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" בחיי יחידות של צה"ל. כדוגמא מאלפת ומיוחדת ניתן להזכיר את ההתבטאות של קבוצת חיילי המילואים, הקוראת לעצמה "אכפת", המעלה בפומבי טרזניות לא פוליטיות על הכישלון בחילוף שוטר משמר הגבול מדחת יוסף ז"ל ממתחם "קבר יוסף" בשכם. ביסוד הטענות שלהם – גם בעל פה וגם באתר

הראשונה לפנה"ס. רגש של "אהבת הארץ" אינו ייחודי ליהודים בישראל, המעידים על עצמם שהם קשורים בנימי נפשם לארץ הזאת. רגש של "אהבת הארץ" הופיע בלבבות רבים, במחוזות שונים, בתקופות שונות. אין כיום ולא היה מעולם ואין להניח שיהיה אי-פעם שום ייחוד יהודי או ישראלי בעצם ההופעה של רגש "אהבת הארץ". אפילו בליבו של הנקלה שבאויבים אפשר למצוא את הרגש הזה: נהג האוטובוס, שרצח שבעה חיילים וחיילות ואזרחית אחת בצומת אזור לפני יותר משנה, טען שעשה זאת מ"אהבת המולדת".

הווה אומר, אם במסמך "רוח צה"ל" אין ייחודיות, והוא מתאים, כמות שהוא, לכל צבא במדינה דמוקרטית, כי אז גם אילו היה נוסף עליו רעיון "אהבת הארץ", לא הייתה בו ייחודיות, והוא היה מתאים לכל צבא בכל מדינה דמוקרטית.

כשם שבכל מדינה דמוקרטית הערך "נאמנות" בקוד האתי של הצבא קובע חובה אתית לפעול במסירות גמורה להגנה על המדינה ועל אזרחיה על-פי הפקודות במסגרת חוקי המדינה ובהתאם לעקרונות הדמוקרטיה – תהא המדינה אשר תהא – כך גם רעיון "אהבת הארץ" בקוד האתי של ארגון כלשהו, במדינה כלשהי, היה מוסב על "הארץ" של אזרחי אותה מדינה, תהא הארץ אשר תהא.

הוספת הרעיון של "אהבת הארץ" לקוד האתי אמורה להביא לתוכו את מה שאמור להיעדר ממנו, הלא הוא ביטוי של הייחודיות של צה"ל כצבאה של מדינת ישראל, מדינתו של העם היהודי. אולם לא זו בלבד שתוספת "אהבת הארץ" לא תביא אל תוכו שום רעיון ייחודי, אלא שכבר יש בו ביטוי מובהק של הייחודיות של צה"ל כצבא השואב את ערכיו לא רק מן המסורת של עצמו ומן המסורת של המדינה, אלא גם מתוך "מסורת העם היהודי לדורותיו", בלשון הפתיח של מסמך "רוח צה"ל".

מי שמכיר היטב את עולם האתיקה הצבאית, יודע עד כמה מיוחדת במינה הייתה ההחלטה של צה"ל לכלול בקוד האתי שלו את הערכים "חיי אדם" ו"טוהר הנשק".

ומי שמכיר כראוי את "מסורת העם היהודי לדורותיו", יודע עד כמה הערכים האלה נעוצים בה. רגש "אהבת הארץ" מופיע מאליו בליבם של רבים ושונים. הרעיון של "קדושת חיי אדם" אינו מובן מאליו בעולמם של רבים ושונים. הרעיון של "טוהר הנשק" אף הוא אינו מובן מאליו בעולמם של רבים ושונים. הרעיונות האלה הם הייחוד העמוק של "רוח צה"ל". בהיעדר ייחודיות, אומר לנו אותו קו מחשבה, יכול מסמך "רוח צה"ל" לשמש כל צבא במדינה דמוקרטית, ולכן הוא פגום. מעולם לא הבנתי מהו בדיוק הדופי במסמך ישראלי

הדעת נותנת שמפקד אחראי לא ייטול רשות לעצמו או לפקודיו להתעלם לא רק מהתוקף האתי המחייב של המסמך, אלא גם משלל התובנות הצבאיות המקצועיות הגלומות בו

האינטרנט שלהם – מציבים חיילי המילואים האלה את הערך "רעות" מתוך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד". תהיה דעתו של אדם על הבסיס העובדתי לטרוניות של קבוצת "אכפת" אשר תהיה, תהיה עמדתו בדבר צדקת הדרישות של הקבוצה אשר תהיה, אין ספק כי הקוד האתי של צה"ל הוא חלק מהותי מעולמם הצבאי של החיילים האלה.

אין זה מיותר להעלות תמיהה רבה על עצם הנכונות, המתגלה מדי פעם, להזדהות עם מפקדים שהקוד האתי אינו "מדבר אליהם" על שום מה שאין בו. מסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" כולל 11 ערכים, שכל אחד מהם מאופיין פעמיים, וכן 34 כללי יסוד. כך מתגלמת בו החוכמה המקצועית המצטברת של מפקדי צה"ל לדורותיהם בכל תחומי הפעילות הצבאית. אין ערוך למה שחייל ומפקד יכולים ללמוד מהמסמך

הזה. הדעת נותנת שמפקד אחראי לא ייטול רשות לעצמו או לפקודיו להתעלם לא רק מהתוקף האתי המחייב של המסמך, אלא גם משלל התובנות הצבאיות המקצועיות הגלומות בו. מפקד רציני לא ירשה זאת.

כיוון שכל ארבע הטענות של קו המחשבה הראשון אינן נכונות, ממילא הנימוק שהן אמורות לפתח בטל מעיקרו. אין כל ממש בקו המחשבה הזה.

אוסוף עתה כמה דברים על קו המחשבה השני.

בניגוד לדעה הנשמעת לעיתים מפי המעוניינים בתוספת "אהבת הארץ" לקוד האתי, אין שום בסיס עובדתי של ממש לטענה כי אהבת הארץ מביאה בהכרח להגברת ההזדהות עם מטרות המשימה הצבאית. כפי שיודע כל מי שמכיר את הספרות המקצועית בשאלה המוטיוציה של החיילים לבצע פעולות צבאיות הכרוכות בסכנה לחייהם, הנכונות הנפשית להסתכן מושתתת בראש ובראשונה על לכידות היחידה, על ההזדהות של החייל עם חבריו ליחידה ועם מפקדיו. היוצא מהכלל הזה הוא החייל הנלחם על גדר ביתו, דוגמת הלוחמים בנגבה במלחמת השחרור, שהגנו על הקיבוץ מפני הצבא המצרי הסמוך לגדר. אלא שהלוחם על גדר ביתו אינו זקוק לחינוך כלשהו ל"אהבת הארץ" כדי לחרף את נפשו בהגנה על ביתו. הזהות הצבאית של החייל, הרואה את עצמו שייך לחטיבת שריון מהוללת, לגדוד חי"ר בעל יוקרה, לפלוגה שהוא חי ולוחם בה עם חבריו ועם מפקדיו, היא המניעה אותו לבצע כמיטב יכולתו את המשימה הנתונה לו. לא פלא הוא בעיניי, שבאחרונה סירבה חיילת מחיל החינוך לשרת בגילה, כשירו על השכונה הזאת מבית ג'אלה, אף שאבא שלה העיד עליה בתקשורת, כי בתפקידה היא מחנכת ל"אהבת הארץ".

התפיסה שאהבת הארץ מביאה להזדהות הראויה עם

מטרות המשימה הצבאית היא לא רק מוטעית באופן מקצועי, אלא גם פסולה באופן מוסרי. משתמעת ממנה הטלת דופי בטיבה של הפעילות הצבאית של חייל שאין בליבו "אהבת הארץ". מפקד אחראי לא ירשה לעצמו לפגוע בכבודו של חייל כלשהו, שרגשותיו שונים משלו, או להמעיט בערכו של מפקד כלשהו, שאינו מוכן לגלגל את לשונו בלי הרף במליצות "אהבת הארץ". פגיעה כזאת – בין אם בזדון ובין אם באטימות – היא פגיעה בוטה בערך "רעות".

ולבסוף, מי שסבור כי "אהבת הארץ" היא הבסיס העיקרי להכרה בחשיבות השירות בצה"ל, מחזיק בתפיסה מוגבלת ורופפת בדבר מקומו של השירות הצבאי במדינה דמוקרטית ובדבר מעמדו של צה"ל בחברת האזרחים בישראל. הנימוק העיקרי לחשיבותם של שירות החובה ושל שירות המילואים

בצה"ל נעוץ בחובתה של המדינה הדמוקרטית לכונן, לטפח ולהפעיל מנגנונים של הגנה אפקטיבית על חיי האזרחים, על שלומם ועל ההתארגנות העצמאית שלהם במדינתם. הנימוק העיקרי לחשיבותו של שירות הקבע בצה"ל אינו רגש כזה או אחר, אלא צירוף חשיבותו של צה"ל כארגון ממלכתי חיוני במידה שאין למעלה ממנה, מצד אחד, ויכולתו המיוחדת של אדם לשאת היטב באחריות הכבדה לבניין הכוח הצבאי ולהפעלתו המוצלחת להשגת המטרות החיוניות של צה"ל,

מצד שני. הנימוקים המרכזיים בזכות השירות בצה"ל, כדרכם של נימוקים רציניים, אינם נעוצים בשום רגשות, אלא אך ורק בכוח התבונה ובעוצמת הרצון, שהם מרכיבי הרוח.

יתר על כן, רגש "אהבת הארץ" הוא משענת קנה רצון. אני מניח כי בלבבות של חרדים לא מעטים מקנן הרגש הזה בגוון הדתי המאפיין אותם, וכולנו יודעים שמעולם לא היה בכוחו לקרב אותם אל השירות בצה"ל – לא בעת שגרה וגם לא בעת מלחמה.

זו אינה דוגמא יוצאת מן הכלל. רבים מספור הם היהודים שהכבירו מילים יפות לביטוי "אהבת הארץ" שבליבם, אולם מעולם לא טרחו להגיע הנה. מ"מ דוליצקי, בעל המילים הידועות "ציון תמתי, ציון חמדתי / לך נפשי מרחוק הומייה", הרשה לעצמו לחיות בארצות-הברית, כאשר סבא שלי, עלם צעיר, ואבא שלי, ילדו הבכור, חיו בירושלים.

העיסוק בערכיו של ארגון ממלכתי חיוני ומקצועי חייב להיעשות במלוא האחריות ובמתכונת מקצועית, העומדת על הבנה נכוחה ועל נימוקים בעלי תוקף. בחינה מדוקדקת של הרעיון להוסיף למסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד" ערך שכותרתו "אהבת הארץ" פוסלת את הרעיון מעיקרו.

מי שסבור כי "אהבת הארץ" היא הבסיס העיקרי להכרה בחשיבות השירות בצה"ל, מחזיק בתפיסה מוגבלת ורופפת בדבר מקומו של השירות הצבאי במדינה דמוקרטית ובדבר מעמדו של צה"ל בחברת האזרחים בישראל

